

Makt - et rusmiddel

Til teaterprogrammet for Rogaland Teaters oppsetning av «Pang»

«Pang» er et stykke som setter viktige temaer på spissen med burlleske og parodiske virkemidler. De virker ikke avledende, men kan få frem noen sider det ellers er lett å overse. Selv om fremstillingen blir grotesk, er det ikke vanskelig å kjenne igjen trekk i dagens verden. Autoritære og egenrådige ledere har fått oppslutning og økt makt både i vår egen verdensdel og på den andre siden av Atlanterhavet. Vi ønsker ikke et liberalt men et illiberalt demokrati, kjenner vi igjen som en uttalelse fra Ungarns statsminister Viktor Orban; innsnevring av frihet skal tjene til å gjenreise nasjonal storhet og ære.

At en slik vending skjer i mange deler av verden, har mange og sammensatte grunner. Et teaterstykket kan ikke avdekke dem alle, men må konsentrere seg om noen viktige trekk. «Pang» retter oppmerksomheten mot hvordan en maktperson blir til; derved inviterer stykket også til å tenke videre rundt hvordan makt fungerer og hva slags virkninger den kan få på lang sikt.

Det bildet som tegnes er i grunnen ganske enkelt, og det kan kjennes igjen i hverdagen til mange mennesker i vår tid. Hovedpersonen Rolf Pang blir født som et krevende spebarn, som alle spebarn er det. Spebarnet krever å bli sett, bli bekreftet, bli hegnet om. Mens spebarn flest vokser og utvider horisonten sin, og etter hvert lærer å se seg selv som del av et større fellesskap, vokser Rolf aldri ut over småbarnstadiet. Han forblir en femåring. Han har sterke forestillinger om egen makt, og de er en femårings forestillinger.

At Pang forblir på femårsstadiet kan jo skyldes spesielle psykiske anlegg. Psykologer snakker ofte om narsissistiske personlighetstrekk. Begrepet viser til den mytiske skikkelsen Narcissus som aldri ble trett av å betrakte sitt eget speilbilde i vannet. Mange ledere er preget av akkurat dette trekket. Men det er noe mer enn et personlighetstrekk. Lille Rolfs foreldre er fremstilt som en parodisk utgave av den «nye middelklassen». De har alle de riktige holdningene og vil gjøre de rette handlingene; de er økologiske, latte-drikkende, tilhengere av no-platforming for uønskede meninger. De vil vise omsorg for alle som trenger det, selv om de ikke makter å gjøre så mye for dem. Foreldrepang er det som nedlatende kalles «politisk korrekte», også hos oss. Som foreldre vil de det beste, men evner ikke å sette grenser for barnet sitt.

Dermed bekrefter de anlegget for narsissisme som ligger hos lille Rolf; de bidrar til at det blir forsterket i stedet for å bli korrigeret. Samspeillet mellom barnet og foreldrene blir til en spesiell form for godhetstyranni, den narsissistiske sønnen blir tyrannisk som følge av foreldrenes ustoppelige godhet.

Den tyranniske makten – hva hviler den på? Den kan ikke fungere uten å bli anerkjent. Et kjernebegrep er karisma, makt gjennom personlig utstråling, som uttrykk for spesielle innsikter og særegen kraft. Lederskikkelses personlige styrke holder tilhengerne fast i en blanding av beundring og frykt. De beundrer for lederens handlekraft, kjenner frykt for hva som kan komme fra den eller de som står utenfor hans innflytelsessfære, men også frykt for hva som skjer dem som ikke oppfyller hans krav. Makten virker ikke bare på tilhengerne, den virker også på dem som utøver den. For ledere blir makten på ett vis selvforsterkende. At makt korrupperer, er en gammel innsikt, og absolutt makt fører til absolutt korrupsjon, føyde Lord Acton til. Eller med litt andre ord, står makthavere i fare for å bli forblindet eller selvhenførende.

En som har sagt mye om dette, er David Owen, som var britisk utenriksminister i slutten av 1970-årene; dessuten var han lege og skrev mye om helse i topp-politikken. Som sentral politiker over mer enn 20 år hadde Owen et enestående utsiktspunkt til topp-politikken. Han har også skrevet en bok om hva han kaller hybris-syndromet. De som fyller de høyeste maktposisjoner har en tendens til å overvurdere seg selv, sine innsikter og sin handlekraft. For dem blir makt til et rusmiddel. Et stykke på vei styrker det også tilhengers tillit; vi har alle en hang til å tro på dem som tror på seg selv. Men i det lange løp kan resultatet bli katastrofalt. Selvtilliten kan tippe over i en slags galskap, uten kontakt med virkeligheten. Owen gir en detaljert fremstilling av begynnelsen på Irak-krigen i 2002-2003, med USAs president George W. Bush og Storbritannias statsminister Tony Blair i førersetet. Ikke bare sto de for dramatiske feilvurderinger, de bidro aktivt til å manipulere og styrke feilinformasjon fra etterretningstjenestene. Den langsiktige virkningen ble store deler av Midt-Østen i ruiner.

Nå kan det likevel sies at Bush og Blair ønsket å styrke og utbre demokratiet i større deler av verden, ikke å rive det ned. Men demokratiet kan også bli truet innenfra av mektige ledere. I de senere årene har vi lært at det kan skje på måter vi ikke hadde tenkt på. Våre forestillinger fra den kalde krigen var at demokratiet var truet utenfra, av fremmede makter som ønsket å nedkjempe det. Det oppleves ikke lenger som hovedproblemet. Nå møter vi eksempler på ledere som ønsker å skru ned og endog demontere demokratiet innenfra. De er demokratisk

valgt, og det gir dem en legitimitet de ønsker og trenger. Men for dem som sitter med makten er demokratiet alltid risikabelt, derfor må det justeres og tilpasses maktens behov.

«Demokrati er ikke et mål, det er et middel,» har Tyrkias president Recep Tayyip Erdogan sagt. Demokratisk makt kan brukes til å innsnevre demokratiet gjennom politisk kontroll av rettsvesenet, innsnevring av pressefriheten, ved å fjerne uenige eller ubehagelige embetsmenn, eller manipulere den offentlige samtalen med kaskader av løgner. De uttalte hensiktene er alltid gode: Styrke religiøs fromhet, gjenreise nasjonens storhet, demme opp for nedbrytende innflytelse utenfra. Bak slike gode hensikter lurer alltid systematiske tiltak for å holde på makten. Makten som rusmiddel slipper ikke taket her heller.

Hva med makt og demokrati i vår del av verden, ser det slikt her hos oss også? Umiddelbart må svaret bli nei. Men det bør ikke få oss til å se bort fra at makt kan misbrukes over alt, og at demokrati ikke er gitt en gang for alle. Ingen samfunn kan fungere uten makt, uten at det vedtas lover og treffes beslutninger som er bindende for borgerne. Det gjelder enda mer for moderne samfunn, som består av mange slags maktrelasjoner på kryss og tvers. Å få full oversikt over dem alle er i praksis nesten umulig. Sammen med solide ordninger og institusjoner som sikrer balanse mellom forskjellige former for makt, er det derfor nødvendig med kritiske blikk på maktforhold for å demme opp for maktmisbruk.

Demokrati består i å gjøre nødvendige maktforskjeller så små som mulig, har statsviteren Ian Shapiro påpekt. Her peker han på et viktig poeng; samtidig må oppmerksomheten rettes i flere retninger. Demokrati består ikke bare av stemmerett og frie valg, men av en mengde ordninger og rettigheter – ytringsfrihet, velferdsrettigheter, rett til kunstneriske ytelser, rett til skolegang, er bare noen få av dem. Sammenfattet skal de gi de oss mulighet til å handle og velge som selvstendige mennesker. Slike ordninger er ikke selvsagte; de skapes og endres, de kan utvides, men kan også brytes ned. Og hvis de brytes ned, skjer det ikke nødvendigvis i store sprang, men langsomt og over lang tid.

Problemet blir vanskeligere fordi demokratiske ordninger kan bli som tveeggede sverd:

Ytringsfriheten er en forutsetning for demokratiet, men kan også brukes til å begrense andres demokratiske mulighet til å ytre seg. Krav om trygghet i dagliglivet kan bane vei for utbygging av en overvåkningsstat. Det betyr at demokratiet ikke kommer på plass en gang for alle. Det må være gjenstand for stadig debatt og overveielser, i politikken og blant folk flest. Demokrati er en måte å håndtere konflikter på. Rolf Pang, derimot, ønsker seg konflikter av motsatt type:

Hvis de to setter seg ned og drøfter saken i fred og ro, så er det kanskje vanvittig intensivt og seksuelt opphissende for de to, men for oss andre? Det er ikke transparent, det er ikke demokratisk. Gjør kjedelig. Vi ønsker ikke fred og ro, vi vil at det skal skje noe ... Vi vil at det endelig skal smelle i denne 70 år gamle pensjonistfreden, og vi vil i hvert fall ikke at de skal komme til enighet på fredelig vis.

Skal demokrati utformes gjennom fornuftig samtale eller som underholdning, som demotainment? Politikkenes underholdningsverdi har utvilsomt økt i de senere årene, kanskje bidrar det også til å svekke demokratiet på lang sikt. Slik behøver det likevel ikke å være, forekomsten av motstridende interesser og uoversiktlige samfunnsendringer burde være nok til å holde interessen oppe. Men det forutsetter nøkternhet, hos makthavere og hos oss samfunnsborgere.

Fredrik Engelstad

Kilder:

Nilas Johnsen, *Erdogan. Tyrkias nye sultan*. Oslo: Aschehoug, 2019.

David Owen, *The Hubris Syndrome. Bush, Blair and the Intoxication of Power*. London: Politico's, 2007.

Ian Shapiro, *Democratic Justice*. New Haven; Yale University Press, 1999.